زنجیرە وتار: کۆماری کوردستان- دووی ڕێبەندان (٤)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

دارمانی کۆماری کوردستان ١٩٤٦ دوکتور بورهان یاسین

مانگی ئۆکتوبری ساڵی ١٩٤٦ دەوڵەتی ئێران بە سەرۆکایەتی (احمدقوام السلطنه) و مەقامی باڵاتر یانی شای ئێران بڕیاری داگیرکردنەوە و خستنە ژێرفەرمانی دووبارەی ناوچەی ئازەربایجان وکوردستانیان دا. (محمدرضاپهلوی) وەک فەرماندەی گشت هێزەنیزامیەکانی ئێران فەرمانی گەڕانەوەی سپا و دەست بەسەرداگرتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان و تێکرووخاندنی کۆمارەکانی ئازەربایجان و کوردستانی دا. لە ١٧ ی نوامبردا سپای ئێران توانی شاری زەنجان لە سەر ڕێگای تاران، تەورێز داگیربکا و ئەو ڕووداوەجیا لە مانای سەمبولیکی، لە ڕاستیدا دەستپێکی ڕووخانی هەردوو کۆمارەکە بوو.

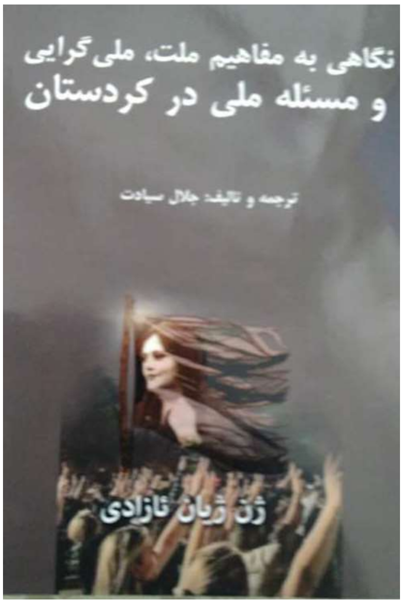

زۆر روونە ئەو ڕووداوە پڕ مانایە کارکردی ڕاستەوخۆی لە سەر پێگەی سیاسی، نیزامی و ڕەوانیی بەرپرسانی کۆماری کوردستان دانا و بوو بەهۆی ئەوەی هەوەڵی دیسامبری ساڵی ١٩٤٦ هەیئەتێک لە دیپلۆماتەکانی ئەو کۆمارە بۆ وتووێژ دەگەڵ دیپلۆماتەکانی یەکێتی سۆفیەت نێردرانە شاری ورمێ. لە چاوپێکەوتنی کونسوولی شورەوی (هاشمۆف) دەگەڵ کۆڕی نوێنەرایەتی کۆماری کوردستان ، هاشمۆف دڵنیایی دا بە کوردەکان کە ناردنی هێزی نیزامیی ئێران بۆ کوردستان و ئازەربایجان تەنیا بۆ ئامادەکردنی ڕەوتی هەڵبژاردنی مەجلیس لەو دوو ناوچەیە یە و مەبەستێکی دیکەی ڕێبەرانی حکومەتی ئێرانی تێدانییە. ئەو لێدوانەی کونسوولی شووڕەوی کوردەکانی نائومێد کرد . لەوانەیە شووڕەویەکان بە ڕاستی پێیان وابووبێ کە ناردنی هێزی نیزامیی ئێران بۆ ئازەربایجان و کوردستان تەنیا بە مەبەستی ئامادەکاری بۆ هەڵبژاردنی مەجلیس نییە و مەبەستی دەوڵەتی ناوەندی خاتیمەدان بە تەمەنی ئەو دوو کۆمارە بووبێ.

ئەو ڕاستیەمان لەبەرچاو بێ لە تەواوی ئەوماوەچەند ساڵانەی کە هێزەکانی یەکیەتی سۆفیەت لە شیمالی ئێراندا بوون هەمیشە ڕێبەرانی وڵاتی ئێران لە هەوڵ دابوون کە دووبارە هێزی نیزامیی دەوڵەتی ناوەندی بۆ ئازەربایجان و کوردستان بنێرنەوە و بەو مەبەستە ئێران لە ڕێگای پەیوەندی ڕاستەوخۆی دیپلۆماتیک دەگەڵ سۆفیەت و هەم لە ڕێگای فشاری دەوڵەتە بەهێزەکانی غەرب بە تایبەت ئەمریکا و لە ئاخردا بە ناردنی شکایەت بۆ ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و لەڕێگای فشار خستنە سەر هەرکام لە کۆمارەکانی ئازەربایجان و کوردستان شێلگیرانە بەدوای ئەو ئامانجەوە بوو.

وێدەچی هەوەڵین شکایەتێک کە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان پێێ ڕاگەیشتووە شکایەتی ئێران لە شووڕەوی بووە سەبارەت بە کشانەوی هێزەکانی ئەو وڵاتە لە خاکی ئێران و ئەو بابەتە وەک نموونەیەکی گرینگ بۆ تاقیکردنەوەی (test case) ی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و دەست بە کار بوونی ئەو ڕێکخراوە لە نەزەر گیراوە. ئێستا دەکرێ ئەو پرسیارانە بخەینە بەرچاو :

ئەگەر ڕەوتی مێژوویی ڕووداوەکان ئاوابووە وەک باسمان کرد چۆن یەکیەتی سوفیەت کە لە هەموو ڕەوتی ئەو کێشەیەدا بووە بێ ئاگابووە لە مەبەستی ئێران لە ناردنەوەی هێزەکانی و ئەگەریش ئاگادار بووە چۆن وا سووک و سادە قوبووڵی کردووە و قانع بووە کە مەبەستی ئێران لە ناردنەوەی هێز بۆ ئازەربایجان و کوردستان تەنیا ئامادە کردنی بەڕێوەبردنی

هەڵبژاردنە؟ بە دوای گیرانەوەی زەنجان و حەرەکەتی هێزی دەوڵەتی ناوەندی بەرەو تەوریز بەرێوە بەرانی حکومەتی کوردستان بۆیان روون بۆوە کە هیچ پشتیوانێکیان نییە و کۆماری کوردستان بۆخۆی بە تەنێ بەرەورووی هێزەکانی دەوڵەتی ناوەندی دەبێتەوە و پێشیان وابوو سەرەنجامی کۆماری کوردستان تا رادەیەکی زۆر بە مەسەلەی مانەوەی کۆماری ئازەربایجانەوە گرێدراوە. لەراستی دا بە مەحزی کەوتنی تەوریز هەر سێک لە قازیەکان (قازی محەمەد، سەیفی قازی، سەدری قازی) و حاجی بابەشێخ لە ١٦ی مانگی نوامبردا خۆیان بە هێزەکانی دەوڵەت تەسلیم کرد رۆژی دوایە ١٧ی نوامبر هێزەکانی سپای ئێران هاتنە نێو شاری مهابادەوە و لە نیهایەت دا کۆماری کوردستان رووخا. پێویستە ئاماژە بەو خاڵە بکەم سەرەڕای ئەوەی کەسانێک وەک مستەفا بارزانی و جەعفەری پیشەوەری داوایان لە قازی محەمەد کردبوو خۆی بەدەستەوە نەداو قازی بۆخۆشی دەیزانی ئیحتمالی لەداردانی هەیە دیسانیش خۆی بەدەستەوە دا.

دارمانی کۆماری کوردستان لە چوارچێوەی پێوەندە نێو نەتەوەییەکاندا.

بێ شک رووخانی کۆماری کوردستان جیا لە چوارچێوەی پێوەندە نێو نەتەوەییەکانی هێندێک هۆی جیاواز و گرینگی دیکە وەکوو هۆیەکانی ناوخۆیی کۆماری کوردستان هەروەها پێوەندیەکانی ناوخۆیی ئێرانیش لە خۆ دەگرێ کە جێگای باس و وردبوونەوەەیە هەرچەند ئەو بابەتە لە لایەن نووسەران و لێکۆڵەوەران بە روانگە و بۆچوونی جیاوازەوە لە بۆنەی جۆراوجۆردا خراوەتە بەرباس و لێکۆڵینەوە ئەمنیش لێرە هەوڵ دەدەم باسی هۆیە نێو نەتەوەییەکان بەتایبەت ئەو هەوڵە دیپلۆماتیکانەی ولاتی ئێران بۆ پاشەکشە پێکردنی ئەرتەشی رووسیە و بە جێهێشتنی خاکی ئێران و دواییش تێکشکاندنی کۆماری کوردستان گرێدراو بە چوارچێوەی پێوەندە نێو نەتەوەییەکانەوەبکەم.

یەک لە مەسەلە گرینگەکان چۆنیەتیی پەیوەندی ئێران دەگەڵ سێ وڵاتە بە قودرەتەکانی جیهانە و دەبێ لە بیرمان بێ کە رۆیشتنی سپای سوفییەت لە ئێران لە سەر رووخانی کۆماری کوردستان کارکردی هەبووەو جێگای باسی ئێمەیە. ماوەیەکی کورت دوای داگیرکردنی شیمال و جنوبی ئێران لە لایەن هێزەکانی شوورەوی و ئینگلیسەوە لە ساڵی ١٩٤٢ دا حکومەتی ئێران بە شێوەیەکی بەرچاوباسی دەخالەتی سۆفیەتی لە کاروباری ناوخۆیی وڵاتەکەی دا کردووە و دوای تەواو بوونی شەڕی جیهانیی دووهەم دیسان ئێران رۆیشتنی سپای سۆفیەتی راستەوخۆ بە مەسەلەی دەخاڵەتی ئەو وڵاتەی بە دەست تێوەردان لە کاروباری ناوخۆیی وڵاتەکەیەوە گرێداو توانی زۆر زوو ئەو قەزییەیە بکاتە پرسێکی نێو نەتەوەیی. مانای دیکەی ئەو قسە ئەوەیە لە کاتی درێژەی شەڕدا ئێران توانی پشتگیریی ئەمریکا سەبارەت بە چوونە دەرەوەی ئەرتەشی ئینگلیس و شوورەوی دوای کۆتایی شەڕ لە خاکی ئێران بە دەست بێنێ و ئەمریکا ئەو مەتڵەبەی لە کونفرانسی تاران لە دیسامبری ١٩٤٣ دا هاویشتە نێو دەستووری کاری کونفرانسەکەوە. لە راگەیاندراوی کۆتایی کونفرانسەکەدا هەر سێ قودرەتی گەورەی ئەوکات (ئەمریکا، ئینگلستان، .شوورەوی) پێداگرییان کردبوو کە دەگەڵ ویستی ئێران، پاراستنی (وەحدەتی ئەرزی، و ئیستقلال و حاکمیتی ئێران) هاوڕا و هاو عەقیدەن. لە دوایین رۆژەکانی شەڕدا ئێران بە شێوەی رەسمی داوای کشانەوەی هێزەکانی هاوپەیمانان بە تایبەت یەکێتی سوفیەتی دەکرد لە لایەکی دیکەشەوە ئینگلیسیەکان لەوە دەترسان ئەگەر ئەوان هێزەکانیان لە ئێران بکێشنەوە لەوانەیە رووسەکان ئەو کارە نەکەن و هەر لە ئێران بمێننەوەبۆیە پێشنیاریان کرد هەردوو وڵات هاوکات پێکەوە هێزەکانیان لە ئێران بەرنە دەرێ یان وەکوو رێکەوتن نامەی ١٩٠٧ لە نێوان خۆیاندا بە دوو حەوزەی نفووز دابەشی کەن و ئێرانیش دوای کۆتایی شەڕ لە ئورووپا لە مانگی مای ١٩٤٥ بە شێوەیەکی بەربڵاوتر داواکاری چوونە دەری هێزەکانی بێگانە لە وڵاتەکەی بوو بۆ وێنە لە کونفرانسی موسکۆ (٣٠ مانگی دیسامبری ١٩٤٥) دیسان مەسەلەی چوونە دەری هێزەکانی بێگانە و کێشەکانی ناوخۆیی و دەدرکی ئەو وڵاتە بوو بە باس و کێشەی ئەسڵیی کونفرانسەکە و لە سەر پێشنیاری بۆێن وەزیر کاروباری دەرەوەی بریتانیا کومیتەیەکی سێ لایەنە لە نوێنەرانی ئەمریکا ئینگلستان وسۆفییەت دروست کرا و بریار درا ئەو کومیتەیە بۆ رەفعی موشکیلاتی ناخۆیی و دەرەکیی ئێران هەنگاو هەڵێنێتەوە و یاریدەی ئێران بدا یەک لە ئامانجەکانی ئەو کومیتەیە دروست کردنی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتی(provicial councils) لە کوردستان و ئازەربایجان لە پێناو چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوەیی وەکوو یەکێک لە کێشەگرینگەکانی ئەو وڵاتەبوو ئەوەش بڵێم چونکە هەڵوێستی ئەو سێ وڵاتە بە هێزە بۆ چۆنیەتی هەڵسووڕانی ئەو کومیتەیە وەک یەک نەبوو و هەڵویستی ئێرانیش روون نەبوو کاری ئەو کومیتەیە نەگەیشتە هیچ سەرەنجامێک و هەرچەند ئەمریکا یەک لە ئەندامانی ئەو کومیتەیە بوو ئەمما داوای لە ئێران دەکرد مەسەلەی چوونە دەری هێزەکانی سۆفیەت بەرێتە رێکخراوی نەتەوە

یەکگرتووەکان و قەولی پشتگیریی ئێرانی لەو قەزییەدا دابوو بە ئێران. رۆژی ١٩ ی مانگی ژانویەی ١٩٤٦ راست دوو رۆژ دوای هەوەڵین کۆبوونەوەی شوورای ئەمنیەت ئێران شکایەتی خۆی پێشکەشی ئەو رێکخراوەکرد ناوەرۆکی شکایەتی ئێران دوو خاڵی گرینگ بوو :

١،دەست تێوەردانی رووسیە لە کاروباری ناوخۆیی ئێران لە رێگای پشتیوانی لە کوردەکان و ئازەربایجانیەکان .

٢، قوبووڵ نەکردنی بەجێهێشتنی خاکی ئێران.

هەرچەند جەلەسەیەکی شوورای ئەمنییەت بڕیاری دا کە کێشەی نێوان ئێران و سۆفیەت باشترە لە رێگای وتووێژی راستەوخۆی ئەو دوو وڵاتەوە چارەسەر بکرێ دیسانێش ئێران شێلگیرانە دەیویست لە رێگای رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە سۆفیەت مەجبوور کرێ هێزەکانی لە ئێران بەرێتە دەرێ. یەکێک لە هۆیە گرینگەکانی پێداگری ئێران بۆ چوونە دەرەوی سپای سۆفیەت لە وڵاتەکەی ئەوە بوو کە دەوڵەتی ئێران و زۆر لایەنی نێو نەتەوەیی و تەنانەت خودی کوردەکان و ئازەربایجانیەکانیش پێیان وابوو بەقای حکوومەتەکەیان بە مانەوەی هێزەکانی سۆفییەت لە ئێراندا بەستراوەتەوە.

لە ٤ ی ئاوریلی ١٩٤٦ دا سۆفیەتەکان و ئێرانیەکان گەیشتنە تەوافوقاتێک و سۆفیەت قوبووڵی کرد لە ماوەی ٥ یا ٦ هەفتەدا هێزەکانی لە ئێران بەرێتە دەرێ و مەسەلەی ئازەربایجان وەک مەسەلەیەکی ناوخۆیی حیسابی بۆ بکرێ ولە بەرابەر ئەوەدا سۆفیەت ئیمتیازاتی نەفتی شیمالی بدرێتێ و بەوجۆرە هێزەکانی سۆفیەت لە خاکی ئێران بچنە دەرێ و چوونە دەری ئەو هێزانە لە ئێران راستەوخۆ بوو بە هۆی تەقویەتی حکومەتی ئێران و دانی بڕیاری هێرش بۆ هەردووک حکومەتی ئازەربایجان و کوردستان و خاتیمە دان بە دەسەڵاتی ئەو دوو حکومەتە بوو. لە راستی دا پشت نەگرتن و لە سەر وەجواب نەهاتنی سۆفیەت لە سەر هێرشکردن بۆ سەر ئەو دوو حکومەتە لەو کاتدا بۆ چاوەدێرانی سیاسی و رێبەرانی ئێران و دەوڵەتی ئەمریکاش چاوەڕوان نەکراو بوو . پێویستە وەبیر بێنمەوە لە پەیوەند دەگەڵ چوونەدەری سپای سۆفیەت لە ئێران و هۆیەکانی و ئاکامەکانی نە تەنیا لەلایەن مێژوونووسان کە لێکدانەوەی جۆراوجۆریان لەو بابەتەوە هەیە بەڵکوو دیپلومات و بەرپرسانی ئەمریکاییش تەعبیر و تەفسیری جیاوازیان بلاو کردۆتەوە و هەرچەند پێشتر باسی رۆڵی سۆفیەت و پەیوەندەکانی دەگەڵ کوردستانمان کرد و کەم و زۆر ئیشارەمان بە رۆڵی ئەمریکا و ئینگلستانیش کرد بەڵام رۆڵی ئامریکا و ئینگلستان ئیحتیاجی بە وردبوونەوە و هەڵسەنگاندنی ژیرانە هەیە . راستی ئەوەیە لە زۆر مەتنی تەحقیقیی پەیوەنددار بە مەسەلەی کوردەوە ئێمە وامان داناوە کە هەلوێستی ئەو دوو وڵاتە بۆ دارمانی کۆماری کوردستان بە تایبەت لە رۆژەکانی ئاخریدا وەک یەک وابووە لە حالێکدا ئێمە هیچ سەنەدێکی موعتەبەری وامان بە دەستەوە نییە کە نیشان بدا ئینگلیسیەکان شێلگیرانە هەوڵی رووخانی حکومەتی کوردستانیان دابێ بەڵام ئەریکاییەکان رۆڵێکی وایان بووە و راستەوخۆ و ناراستەوخۆ بێجگەلەو فشارەی بۆ تەخلیەی خاکی ژێران بۆ سەر سۆفیەتیان هێنا و بە شێوەی ئاشکرا لە هەوڵەکانی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ رووخاندنی کۆماری کوردستان پشتیوانیان کرد بۆ وێنە سەفیری ئەمریکا لە تاران (gorge allen) لەو بارەوە زۆر چالاک بووە و لە پشتیوانی کردن و تەقویەتی ئێران زۆر چووبوونە پێشێ و بێجگە لە حیمایەتی سیاسی و دیپلوماسی یاریدەی ئابووری و خزمەتگوازاریشی دەگرتەوە هۆی ئەو پشتگیریە ئەوە بوو کە پێیان وابوو ئێرانێکی کز و لاواز توانای بەربەرەکانی فشارەکانی سۆفیەت و ئینگلیسی نابێ بەڵام ئێرانێکی بە هێز دەتوانێ خزمەت بە بەرجەوەندیەکانی ئەمریکا بکا.

مەسەلەیەکی دیکە لە پەیوەند دەگەڵ چوونە دەرەوەی هێزی نیزامی سۆفیەت زۆر پر رەنگ بوو ئەویش بە کارهێنانی دیپلوماسی بوو کە ئێران تێیدا سەرکەوتوو بوو . ئەو دیپلوماسیە بە دوو شکلی لە زاهیردا دژ بەیەک ئەمما لە راستیدا تەکمیل کەرەوەی یەکتر بوون لە لایەکەوە فشاری زۆر بۆ سەر سۆفیەت بە هۆی دەرگیرکردنی ئەمریکا بەو مەسەلەیەوە و دەستەبەرکردنی لایەنگریی ئەمریکا بۆ ئێران و لە لایەکی دیکەوە تا ئەو جێگایەی بگونجێ نەرم و نیابوون بەرامبەر بە شوورەوی لە وتووێژی راستەوخۆ دابوو ئێران وای خۆ نیشان دەدا کە دەتوانێ جیرانێکی باش بۆ سۆفیەت بێ و بەرجەوەندیەکانی سۆفیەت بپارێزێ . لە ئاخروئۆخری مانگی دیسامبری ١٩٤٥ دا شای ئێران کەوتە فکری گۆڕینی سەرۆک وەزیرانی ئێران بۆیە لە ئاخری مانگی ژانویەی ١٩٤٦ دا ئیبراهیمی حەکیمی وەلانرا و قەوام بوو بە سەرۆک وەزیران . وەک

سەفیری ئێران لە لەندەن کوتی رووسەکان لە هەوەڵەوە دەیانویست قەوام ببێتە سەرۆک وەزیر و ئەوەش مانای ئەوە نیە کە هەرچی ئەوان کوتیان قەوام بەڕێوەی بەرێ بەلکوو بە پێچەوانە قەوام پێداگری لە سەر ئەو شتانە دەکرد کە بۆ ئێران قابیلی قوبووڵ نەبوون بەلام کارێکی وای دەکرد کە بۆ ویستەکانی رووسیە پێگە و جێگەیەک قایل بێ. ئەو راستیەمان لە بیر نەچێ لە سەفەری هەوەڵی قەوام بۆ موسکۆ لە ١٩ ی مانگی فێوریەی ساڵی ١٩٤٦ کە سێ هەفتەی خایاند ویستەکانی سۆفیەت کە بریتی بوون لە :

ئێران کۆماری ئازەربایجان بە رەسمی بناسێ، بەشێک لە هێزەکانی شوورەوی لە ئیران بمێننەوە، شوورەوی کومپانی هاوبەشی ئێران و شوورەوی و ئیستخراجی نەفتی شیمالی ئێران وەستۆ بگرێ ، ناوبراو هیچکام لەو ویستانەی قوبووڵ نەکرد. دەبێ ئەوەش وەبیر بێنمەوە وشەی کورد و کۆماری کوردستان زۆر یا کەم لە نێو ویستەکانی شوورەوی دا نەهاتووە و تەنانەت باسیشی لێنەکراوە. لەو کاتە دا قەوام پێیوابوو ئەگەر رووسەکان بە راستی بەرەو رێگا چارەی ئەو گیرو گرفتانە هەنگاو هەڵێننەوە دەکرێ بە دانی ئیمتیازی نەفتی شیمال بە شەرتێک رووسەکان ئازەربایجان چۆڵ کەن رێک کەوتنێکیان دەگەڵ بکرێ لە لایەکی دیکەوە پێش گەڕانەوەی قەوام لە موسکۆ ئەمریکاییەکان شای ئێرانیان دنە دەدا لە بەرامبەر ویستەکانی رووسەکان دا راوەستێ و دوای گەڕانەوەی قەوام بۆ تاران ئەویشیان بۆ ئەوبەربەرەکانیە دنە دەدا. لە سەر یەک بەو هەڵوێستە قایمەی ئەمریکا دیسان قەوام و دیپلۆماسیی ئیران لە سەر دووخەتی جیاواز بەڵام لە تەنیشت یەکتر درێژەی پێدرا. لە لایەکەوە رێک کەوتن و تەوافوق لە گەڵ رووسیە و لە لای دیکەوە هەموو فشاری مومکین بۆ رۆیشتنی هێزی نیزامیی رووس لە ئێران . ئێرانیەکان کاتێک هەستیان کرد حکوومەتی ئەمریکا روون و ئاشکرا لەو کێشانەی ئێران تووشی هاتووە پشتی ئێران دەگرن و لە شوورای ئەمنیەتیش دا پشتی ئێرانی گرتووە لە وتووێژەکانیان دەگەڵ سۆفیەت روونتر و قایمتر هەلوێستیان دەگرت بەو جۆرە لە حالێکدا دانیشتنەکانی ئێران و سۆفیەت ئیدامەی هەبوو ئێران دوای رەدکردنەوەی سێ مەرجەکەی رووسیە دیسان بە پشتیوانی ئینگلیس و ئامریکا کێشەکەی لە شووڕای ئەمنیەت دا هێناوە گۆڕێ ئەوەش فشارێکی تازەبوو بۆ سەر رووسیە و ئەو وڵاتە داوای کرد ئەو قسەوباسانە تا ١٠ ی مانگی ئاوریل وەدوا بخرێ سەرەنجام ئێران و سۆفیەت لە ٤ ی مانگی ئاوریلدا لە سەر هێندێک پیشنیار رێک کەوتن کە بریتی بوو لە رۆیشتنی سپای سۆفیەت لە ئێران وقەبڵاندنی مەسەلەی ئازەربایجان وەکوو مەسەلەی ناوخۆیی ئێران و لە بەرابەر ئەوەدا ئیمتیازی نەفتی شیمال بە رووسیە بدرێ لە راستیدا جەوهەر ئەسڵیی ئیدەکانی قەوام لێرە روون بۆوە و بەو رێککەوتنە لە مانگی ئاوریلی ساڵی ١٩٤٦ دا یەکیەتی سۆفیەت دەستی بە گێرانەوەی هێزەکانی بۆ نێو خاکی خۆی کرد.

وەرگیراو لە کتێبی (نگاهی به مفاهیم ملت ، ملی گرایی و مسئله ملی در کردستان) ترجمه و تالیف جلال سیادەت.

لە فارسی را کراوەتە کوردی و کورت کراوەتەوە.